

Przyczynik do historii Ligi Ochrony Przyrody, Lubelszczyzna do roku 1939

Janusz Stochlak¹

W dniu 9 stycznia 2008 r. minęła 80. rocznica utworzenia Ligi Ochrony Przyrody — LOP, od wielu lat najliczniejszej przyrodniczej organizacji pozarządowej², która zapisała chlubne karty w ochronie przyrody ojczystej. Idea powołania ligi, przedstawiona przez prof. Władysława Szafera w II połowie lat dwudziestych XX w., okazała się ideą dalekowzroczą.

Organizacja zrodziła się ze społecznej potrzeby ochrony najcenniejszych obiektów różnorodnej przyrody polskiej.

Wyprzedzało ją wiele działań na rzecz ochrony przyrody jeszcze w okresie zaborów, m.in. na terenie Lubelszczyzny³. Należy odnotować np. aktywność Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności w Krakowie, związaną z ratowaniem zagrożonych zabytków przyrody. Władysław Szafer (1965) wspomina o jej memoriale skierowanym w czasie wojny do austriackich władz okupacyjnych w Lublinie, w którym domagano się ochrony dla rodzimego modrzewia polskiego i cisa oraz zimoziołu północnego w Niemczech pod Lubartowem (s. 69).

Z okresu I wojny światowej przytaczana jest działalność Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika, którego oddziały powstały (w latach 1915–1917) samorzutnie w Kielcach, Lublinie i w Warszawie.

Lublin jako siedziba władz austriackiego zarządu tzw. Guberni Centralnej w latach 1915–1917 zgromadził przyrodników i leśników polskich, którzy zabiegali o ochronę niszczonego przez wojnę kraju. Wśród przyrodników działali tam: Alfred Lityński (zoolog), Wanda Koporska (botaniczka) oraz Władysław Szafer, który pełnił w tym czasie w Lublinie służbę wojskową jako bakteriolog (Fijałkowski & Miłkołajko-Rozwałka 2006). Z grona leśników W. Szafer wymienia inż. Władysława Jedlińskiego i inż. Adama Szwarca, wówczas urzędników w cywilnej administracji austriackiej w Lublinie, później wybitnych profesorów Szkoły Głównej

Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (Szafer, 1965, s. 75–76).

W Polsce niepodległej w krzewieniu idei ochrony przyrody, oprócz działań prowadzonych przez państwo, jeszcze przed powołaniem Ligi Ochrony Przyrody, a szczególnie przez ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) [m.in. powołanie Tymczasowej Państwowej Komisji Ochrony Przyrody (1919); utworzenie urzędu delegata ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego do spraw ochrony przyrody — został nim prof. W. Szafer (i pełnił go do 1949 r., z przerwą w okresie 1937–1945); utworzenie Państwowej Rady Ochrony Przyrody (PROP)⁴ jako organu doradczego ministra (1925)], znaczącą rolę odegrały jednostki naukowo-badawcze, stowarzyszenia społeczne, szkoły, różne organizacje oraz harcerstwo.

W czasie istnienia II Rzeczypospolitej na terenie ówczesnego województwa lubelskiego działalność Kół Ligi Ochrony Przyrody (LOP), wówczas nie zawsze nazywanych kołami ligi, ale zajmujących się szeroko pojętą ochroną przyrody, skupiała się w jednostkach naukowo-badawczych (Państwowy Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego, od 1951 r. IUNG, w Puławach), szkołach różnego rodzaju, związanych z leśnictwem (Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego w Chełmie, II Państwowe Gimnazjum i Liceum im. Hetmana Jana Zamoyskiego w Lublinie, Szkoła Rolnicza w Kijanach, Szkoła Podstawowa nr 3 w Siedlcach) oraz organizacjach krajoznawczych i ogrodniczych (w Chełmie, Zamościu). Informacje o początkach formalnej działalności ligi są skąpe, ale zachowane i dotychczas opublikowane materiały świadczą, że była ona różnorodna, odznaczająca się chęcią poznania piękna przyrody regionu i przepojona patriotyzmem, zważywszy, że był to okres odbudowy polskiej państwowości po 123 latach niewoli.

Za protoplastę idei ochrony przyrody na Lubelszczyźnie można uznać działania, które podał dr S. Goliński⁵ w opisie Parchatki: *Z Puław do Parchatki prowadzi piękna droga wysadzana topolami⁶ (starymi sokorami). Topole te, ministerstwo oświaty przez Departament Kultury i Sztuki zare-*

¹ ZO LOP Lublin, ul. Marii Curie-Skłodowskiej 5, 20-290 Lublin

² Według A. Wodiczki (1948) w Polskim Towarzystwie Krajoznawczym w Warszawie działała już od 1909 r. Sekcja Ochrony Przyrody jako pierwsza na ziemiach polskich organizacja społeczna, poświęcona ochronie przyrody, a organ Towarzystwa *Ziemia* zamieszczał liczne wiadomości o pomnikach i zabytkach przyrody (za Boć i in., 2008, s. 37)

³ Lubelszczyzna (czy raczej Lubelskie) — nowe pojęcie regionalno-geograficzne; obejmowało ono obszar guberni siedleckiej i lubelskiej (od 1837 r.) położony na międzyrzeczu Wisły i Bugu, tworząc wielką gubernię lubelską (w latach 1844–1866), a następnie dwie wspomniane wydzielone gubernie; od 1912 r. wyodrębniono na jej terenie nową gubernię chełmską obejmującą tereny z przeważającą ludnością prawosławną (Maruszczak, 2004, s. 26–28)

Po odzyskaniu niepodległości, zgodnie z ustawą tymczasową z 2 sierpnia 1919 r. o organizacji władz administracyjnych II instancji Dz.U.1919.65.395, utworzono województwo lubelskie z połączenia byłej guberni lubelskiej z dawną gubernią siedlecką. Cały obszar leżał w widłach Wisły i Bugu, które stanowiły naturalne granice ze wschodu, zachodu, a częściowo i z północy z wyłączeniem północno-zachodniej części powiatów województwa warszawskiego (Mieczysławski, 1932). Na południu granicę stanowi dawna granica polityczna, oddzielająca byłą gubernię Lubelską od byłej Galicji. W jego skład wchodziło 19 powiatów ziemskich: biłgorajski, biański, chełmski, garwoliński, hrubieszowski, janowski, krasnostawski, konstantynowski, lubelski, lubartowski, łukowski, puławski, radzyński, siedlecki, sokołowski, węgrowski, włodawski i zamojski. W rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z 19 stycznia 1928 r. o organizacji i działaniu władz administracji ogólnej (Dz.U.1928.11.86) powyższy podział został utrzymany z wydzieleniem miasta Lublin (wówczas ponad 75 tys. mieszkańców) jako odrębnego powiatu miejskiego (Klonowicki, 1932)

⁴ Działalność społeczna Państwowej Rady Ochrony Przyrody trwa do dzisiaj mimo istnienia Ligi Ochrony Przyrody. Współpracy i więzi łączącej ligę z PROP nie da się oddzielić, choćby dlatego, że wszyscy członkowie Państwowej Rady są niemal z reguły członkami Ligi Ochrony Przyrody (Gawłowska, 1980, s. 133)

⁵ Dr Stanisław Goliński (1868–1931) — założyciel i dyrektor Średniej Szkoły Ogrodniczej w Lublinie (1925 r.), przeniesionej do Kijan (1934) (Korzeniowska & Macioszek, 2000); w latach 1918–1924 związany z Puławami

⁶ Aleja topolowa składała się z 163 topól nadwiślańskich wzdłuż drogi Puławy–Parchatka

jestrowało jako pomniki przyrody, a Puławskie Koło Ochrony Przyrody zajęło się tymi starymi drzewami, zainwentaryzowało je, założyło plomby w dziupla i opiekuje się nimi nadal (Goliński, 2005, s. 61). W dokumentacji inwentaryzacji lipowej Alei Królewskiej składającej się z 273 drzew przy 25. drzewie jest notatka — *zaplombować*. Aleja ta została zarejestrowana jako rezerwat pod nr 298 Okręgu Konserwatorskiego Lubelskiego (orzeczenie Ministra WRiOP z 29 X 1924 r.).

W okresie niemieckiej okupacji prof. Minkiewicz wystosował prośbę do starosty puławskiego⁷ o zakup środków do plombowania drzew. Jego zainteresowanie dotyczyło obu zabytkowych alei: lipowej Królewskiej oraz topolowej do Parchatki⁸.

To właśnie Puławskie Koło Ochrony Przyrody przy ówczesnym Państwowym Instytucie Naukowym Gospodarstwa Wiejskiego, sądząc po datach wskazanych przez S. Golińskiego (a więc przed rokiem 1928), stanowi przykład początków działań wynikających z wielkich idei. Oprócz programów naukowych rodził się ruch społeczny oparty na — jakbyśmy dziś określili — wolontariacie. Powstanie kół LOP przyszło później — pod koniec lat 20. XX w.

Na terenie Lubelszczyzny przed powołaniem kół Ligi Ochrony Przyrody działały inne stowarzyszenia, których celem było m.in. krzewienie ochrony przyrody poprzez turystykę i krajoznawstwo. Jednym z nich było powołane w Warszawie w 1906 r. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (PTK), którego Oddział w Chełmie zorganizowano 19.04.1910 r. z inicjatywy prezesa dr. Edwarda Łuczковского, a reaktywowano, po zawieszeniu działalności podczas I wojny światowej, już 27.06.1918 r. Jednak praktycznie do wybuchu wojny oddział ten nie wykazywał aktywnej działalności (Kozłowski, 2007)⁹.

W 1925 r. powołano Towarzystwo Przyjaciół m. Kazimierza Dolnego.

Pierwszeństwo w tworzeniu kół LOP na Lubelszczyźnie, na podstawie dotychczas zebranych informacji, należy niewątpliwie do poczynań Kazimierza Janczykowskiego¹⁰. Pod koniec 1918 r. zorganizował on Koło Wycieczkowo-Geograficzne, na bazie którego stworzył w 1925 r. profesjonalne Koło Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej przy Gimnazjum „Czarniecczyków”, jedno z pierwszych w kraju, następnie przemianowane w 1935 r. na Szkolne Koło Krajoznawczo-Turystyczne (SKKT) im. W. Pola, liczące się w Polsce, wchodzące do Sekcji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej Oddziału Krakowskiego PTK. Utworzył również Szkolne Koło Miłośników Wody (1929), przekształcone później w Klub Wioślarski. W 1923 r. na terenie gimnazjum założył stację meteorologiczną II rzędu, należącą do krajowej sieci PIHM; stacja pracowała (z okupacyjną przerwą) do roku 1950.

We wrześniu 1928 r., wraz z rozpoczęciem roku szkolnego 1928/1929, K. Janczykowski powołał przy gimnazjum Szkolną Ligę Ochrony Przyrody (LOP). Pierwsze specjalistyczne Koła LOP utworzyły klasy VI i VII geograficzne i przyrodnicze (większość to członkowie SKKT).

Były to pierwsze na Lubelszczyźnie szkolne Koła LOP. Na I Zjeździe Delegatów Ligi Ochrony Przyrody w dniu 3.02.1929 r. w Warszawie przyjęto m.in. projekt regulaminu oddziałów ligi i kół, a Szkolne Koła LOP „Czarniecczyków” zostały oficjalnie zatwierdzone i zarejestrowane w dziale „Gimnazja i Seminarium Nauczycielskie” (Liga Ochrony Przyrody Sprawozdanie 1929, W.A. Kozłowski 2007).

Pierwsze działania Szkolnych Kół LOP „Czarniecczyków” to spisanie przez członków na terenie Chełma i powiatu cennych miejsc fauny i flory. Prowadzono też prace nad wytyczeniem ochrony szczególnych miejsc. Postulowano do władz miejskich o pomoc w tej sprawie. Kazimierz Janczykowski jako pierwszy tworzył formy i podstawy ruchu ochrony przyrody i środowiska w Chełmie i powiecie. Jednym z wielu odkryć naukowych młodych przyrodników „Czarniecczyków” było odkrycie walorów szczególnej natury przyrodniczej „Dziewiczej Góry”, „Stawskiej Góry” i tzw. „Wygonu” pod Chełmem. (Kozłowski, 2007).

Ważną inicjatywą K. Janczykowskiego było zorganizowanie pracowni geograficznej (1935), najlepiej wyposażonej w tym czasie na obszarze kuratorium lubelskiego. Uchodzi on za odkrywcę uroków Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, na obszarze którego organizował wędrownie obozy (pierwszy już w 1939 r. aż do 1964 r.). Jako członek Ligi Ochrony Przyrody przyczynił się do utworzenia rezerwatu przyrody na Stawskiej Górze w 1956 r., gdzie ochroną objęto dziewięćsił popłocholistny (Breś-Lukaszewska & Borowska, 2005; <http://free.of.pl/s/stow-prowincja/rozne02/Janczykowski.html>).

W początkach swej działalności Zarząd Główny Ligi Ochrony Przyrody podejmował wysiłki, aby oprócz rozwinięcia jak najskuteczniejszej propagandy idei ochrony przyrody wśród społeczeństwa polskiego gromadzić środki materialne do ochrony zagrożonych zabytków, co formalnie wyrażało się w liczbie stowarzyszeń związkowych ligi.

Pomocą w realizacji tych celów była życzliwość redakcji *Ziemi* organu Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego im. Kopernika, na łamach którego publikowano komunikaty dotyczące spraw organizacyjnych i działalności LOP. Były to m.in. autorstwa A. Janowskiego: apel o przystąpieniu do ligi (*Ziemia* nr 4 z 1927 r. i nr 3 z 1928 r.); artykuł pt. *Liga Ochrony Przyrody* (*Ziemia* nr 11 z 1928 r.), czy też sprawozdania z działalności ligi za rok 1928 (*Ziemia* nr 4 z 1929 r.) i za rok 1929 (*Ziemia* nr 6 z 1930 r.). Do roku 1933, kiedy ukazał się pierwszy numer *Wiadomości Ligi Ocho-*

⁷ Unikalną korespondencję z 8.06, 4.07 i 7.08.1940 r. (pisma w jęz. niemieckim), dotyczącą historii (od 1922 do 1939 r.) tej alei i szczegółów dotyczących jej ratowania, udostępnił autorowi dr A. Wołk z Puław, za co składam mu serdecznie podziękowania

⁸ Aleja topolowa myłona była często (por. pisma z 1940 r.) z Aleją Królewską, biegnącą wzdłuż drogi Puławy–Żyrzyn, zwana Aleją Żyrzyńską

⁹ Książkę przesłał mi Tadeusz Suski z Chełma, za co wyrażam mu podziękowanie. W.A. Kozłowski jest „odkrywcą” wielokierunkowej działalności K. Janczykowskiego

¹⁰ Kazimierz Janczykowski (1888–1972) — wybitny regionalista, ponad 40 lat związany z Gimnazjum (obecnie I Liceum) im. Stefana Czarnieckiego w Chełmie, nieustrudzony organizator na polu krajoznawstwa i ochrony przyrody, m.in. założyciel pierwszego szkolnego Koła Ligi Ochrony Przyrody na terenie Lubelszczyzny (wrzesień 1928 r.)

ny Przyrody w Polsce¹¹ (wychodziły jedynie w latach 1933–1934; A. Leńkowa 1968, s. 68), *Ziemia* była głównym organem wydawniczym ligi.

Ważnym elementem działalności Ligi Ochrony Przyrody była sprawa werbowania nowych członków, szczególnie wśród młodzieży, której nie wolno było należeć do stowarzyszeń pozaszkolnych. Prośba Zarządu Głównego LOP do ministerstwa WRiOP, aby udzieliło takiego zezwolenia, spotkało się z odmową¹². Inne kroki w celu zwiększenia zainteresowania ligą to próba zjednania nauczycieli np. poprzez akcję odczytową. Na prośbę ZG LOP prof. Mieczysław Limanowski z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie wygłosił w Lublinie odczyt o celach, zadaniach i znaczeniu wychowawczym ligi (Liga Ochrony Przyrody Sprawozdanie 1929, s. 51). Miał on miejsce podczas zjazdu tamtejszego Oddziału Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych (ZPNSP; najprawdopodobniej chodzi o Walny Zjazd Delegatów ZPNSP, który odbył się 5–8 maja 1929 r. w Lublinie, przed połączeniem dwóch organizacji nauczycielskich: Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych i Związku Zawodowego Nauczycieli Polskich Szkół Średnich w Związek Nauczycielstwa Polskiego, 6 lipca 1930 r. [dopisek J.S.]), chociaż w *Zarysie dziejów ZNP* (1988, s. 56) niestety nie wymieniono tego wydarzenia.

W tym kontekście działalność nauczycieli z kilku ośrodków Lubelszczyzny zasługuje na szczególne podkreślenie, tym bardziej, że nie znalazła ona odbicia w opracowaniach A. Leńkowej (1968) i W. Szafera (1965) w pierwszych latach istnienia ligi.

Pomysł przyciągnięcia do ligi członków różnych stowarzyszeń społecznych przez wpłacanie na jej rzecz 30-groszowych składek rocznych okazał się dobry.

W sprawozdaniu z działalności ligi za rok 1928 (Liga Ochrony Przyrody Sprawozdanie 1929, s. 49–55) podano listę stowarzyszeń związkowych LOP., która obejmowała 77 nazw, a w poszczególnych grupach były to:

A. Stowarzyszenia naukowe, krajoznawcze, myśliwskie, ogrodnicze i techniczne — znalazły się tu m.in.:

1) Polskie Towarzystwo Przyrodników im. Kopernika Zarząd Główny we Lwowie oraz Oddział Śląski,

3) Polskie Tow. Geologiczne,

8) Polskie Tow. Krajoznawcze,

11) Tow. Przyrodnicze im. Staszica w Łodzi,

20) **Związek Zawodowy Ogrodników w Zamościu,**

29) Powiatowe Koło Ochrony Przyrody w Opaleniu (w powiecie gniewskim na Pomorzu; była to pierwsza placówka terenowa ligi — Leńkowa, 1968, s. 31);

B. Stowarzyszenia nauczycielskie i oświatowe — cztery jednostki;

C. Stowarzyszenie Młodzieży Akademickiej — sześć jednostek, w tym:

6) Koło Geologiczne Słuchaczy Uniw. Stefana Batorego w Wilnie;

D. Gimnazja i seminaria nauczycielskie — 24 jednostki, w tym:

1) **Kółko Miłośników Flory Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Zamościu,**

9) i 10) **klasy VI i VII Państwowego Gimnazjum w Chełmie,**

18) **Kółko Miłośników Przyrody przy Gimnazjum Biskupa Podlaskiego w Siedlcach.**

E. Szkoły wydziałowe i powszechne (zarówno całe szkoły, jak i poszczególne klasy) — 14 jednostek, w tym:

3) Szkoła Powszechna w Opaleniu,

10) Koło przy Szkole Powszechnej w Krasnem (brak informacji, czy dotyczy to miejscowości na Lubelszczyźnie).

Wśród członków popierających stowarzyszenia był prof. dr Jan Gwałbert Pawlikowski (1860–1939) (Zabierowski, 1978, s. 21).

Tak więc w 1928 r. z terenu byłego woj. lubelskiego odnotowano pięć stowarzyszeń i kół LOP (wyróżnione wyżej wytluszczeniem).

Liczba członków stowarzyszeń związkowych LOP., którzy udokumentowali swą przynależność do ligi nabyciem znaczka „z żubrem” wynosiła (w pierwszym roku działalności organizacji) około 6000 (Liga Ochrony Przyrody Sprawozdanie 1929, s. 59).

Ze skróconego sprawozdania rocznego za rok 1929 (Romanow, 1930) wynika, że nastąpił wzrost liczby stowarzyszeń i kółek, opłacających 30-groszową składkę roczną od każdego członka, z 77 (1928 r.) do 124¹³, a w nich poszczególne grupy składały się na: *stowarzyszenie związkowe starszego społeczeństwa — 43, koła naukowo-akademickie — 10, kółka młodzieży szkolnej średniej — 54, szkoły powszechne — 13 i organizacje harcerskie — 4* (s. 116). W tymże sprawozdaniu znalazła się adnotacja, iż *opierając się na apelu Rady Krajoznawczej o poparcie akcji Ligi Zarząd Główny zwrócił się w czerwcu 1929 r. do 52 oddziałów Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego z prośbą o przystąpienie do ligi. W ciągu półroczia do ligi zgłosiły swój akces oddziały PTK w Lublinie, Ostrowcu, Pabianicach, Grudziądzu i Pawłowie* (Romanow, 1930, s. 118).

Kolejnym wśród szkolnych kół na terenie ówczesnej Lubelszczyzny było założone 3 kwietnia 1929 r. Kółko Miłośników Przyrody im. Bohdana Dyakowskiego przy Szkole Podstawowej nr 3 w Siedlcach. Opiekunką jego była nauczycielka Adela Ludwig-Kleinowa. Kółko to, choć formalnie znajdowało się na Lubelszczyźnie, należało do Oddziału Krakowskiego LOP. Współpracowali z nią

¹¹ Zmiana nazwy organizacji wprowadzona na III Zjeździe Delegatów Ligi w 1931 r., powrót do nazwy Liga Ochrony Przyrody nastąpił 17 lipca 1945 r. na zebraniu organizacyjnym ZG w Łodzi; wrócono wówczas też do podziału placówek LOP na okręgi (w miastach uniwersyteckich lub wojewódzkich) i oddziały. W poprawkach do statutu, zatwierdzonego 30 czerwca 1931 r., znalazł się zapis, że *wszystkie kółka szkolne — jeśli tylko ich władze wyższe na to zezwalały — mogą odtąd pracować dla ligi jako Młodzi Przyjaciele Ligi Ochrony w Polsce i wpłacać składki jak stowarzyszenia związkowe* (Leńkowa, 1968, s. 52–53). To wydarzenie, jak również zaangażowanie harcersstwa, spowodowało wzrost liczby członków LOP, chociaż dane na ten temat dotyczące Lubelszczyzny chyba się nie zachowały

¹² *Ministerstwo sprzeciwia się należeniu młodzieży szkolnej do organizacji o charakterze międzyszkolnym, względnie pozaszkolnym, z wyjątkiem organizacji wiążących się ze sprawą wychowania fizycznego i wymienionych w oddzielnym zarządzeniu Ministerstwa W.R. i O.P. z 3 września 1927 r. (Dz. Urz. Min. W.R. i O.P. nr 11 poz. 183 — pismo p.o. dyrektora Departamentu dr. Z. Zagórowskiego z 25 maja 1928 r. (Liga Ochrony Przyrody Sprawozdanie 1929, s. 53)*

¹³ Ani w cytowanych ani w późniejszych danych nie wymieniano listy stowarzyszeń

działacze z Krakowa — B. Dyakowski, jego córka Jadwiga Dyakowska, W. Szafer, a także L. Kapowicz z Warszawy. Po 33 latach opieki nauczycielka przekazała tę zaszczytną funkcję Zofii Szczańskiej (Ludwig-Kleinowa, 1964, s. 45–47; Zabierowski, 1978, s. 29). Wśród kół terenowych, które powstały w 1932 r. A. Leńkowa wymienia m.in. Kółko Miłośników Przyrody w Siedlcach (1968, s. 124), nie podając o nim szczegółów. Do wybuchu wojny w 1939 r. brak jest w tej pracy informacji o kole LOP na Lubelszczyźnie.

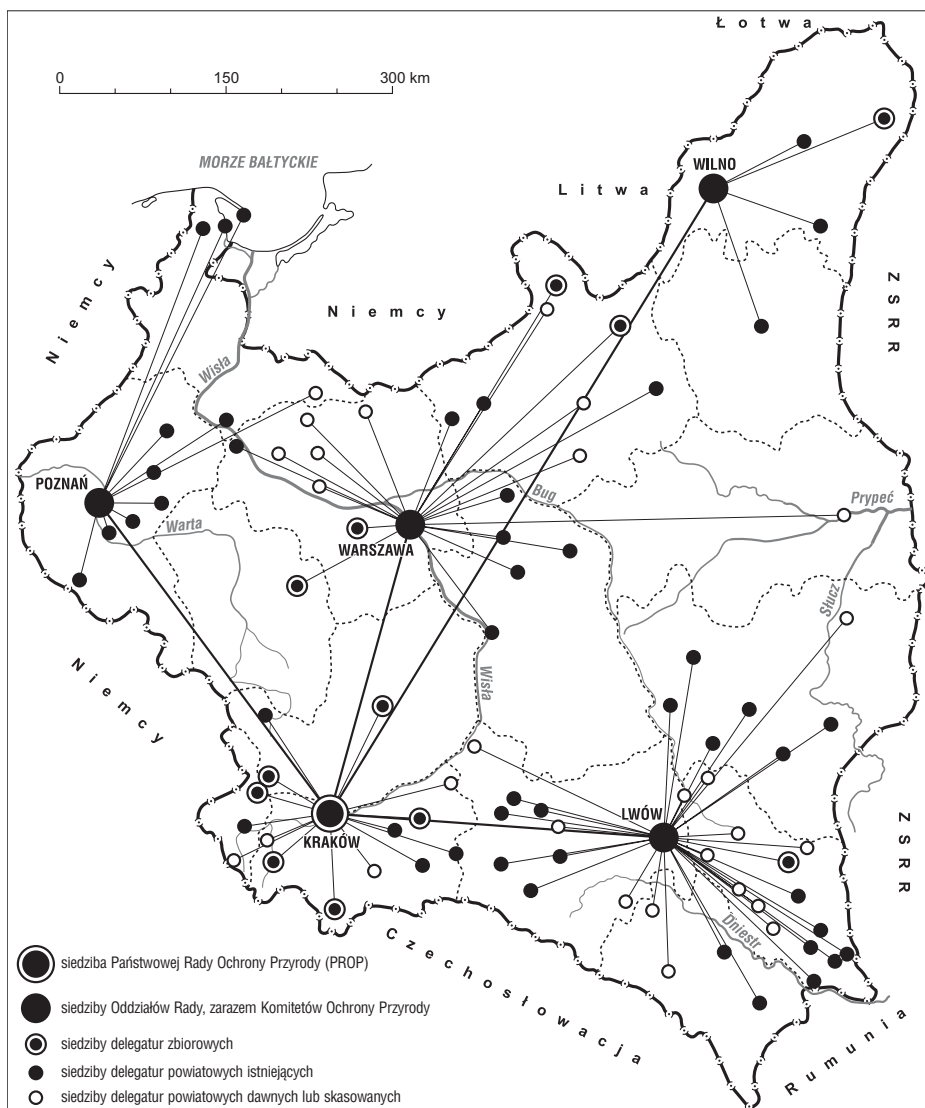
Tymczasem w roku szkolnym 1935/1936 powołano najstarsze w Lublinie szkolne koło LOP przy II Państwowym Gimnazjum i Liceum im. Hetmana Jana Zamoyskiego (Mikołajko-Rozwałka, 2006, s. 65 i 123 — fotografia z 1936 r.). Założycielem koła był Bogdan Szymulski, uczeń tej szkoły, wieloletni działacz ochrony przyrody, w latach 1999–2008 przewodniczący Komisji Rewizyjnej ZO LOP w Lublinie, do dziś współpracuje z ZO LOP, służąc swym bogatym doświadczeniem. W *Sprawozdaniu Państwowego Gimnazjum Męskiego im. Hetmana Jana Zamoyskiego w Lublinie rok szkolny 1934/1935* znajdziemy informacje: *Sesja krajoznawcza dzieliła się na cztery podsesje: krajoznawczą, przyrodniczą, kreslarską i fotograficzną. W podsesji przyrodniczej poza ochroną ptaków pogłębiono wiadomości z życia roślin, poprzez prace mikroskopowe, referaty i wycieczki. Podsesją przyrodniczą opiekowała*

się pani Zofia Niemcowa (s. 38). W gruntownej monografii tej szkoły M. Giermakowski (1995) nie wspomina o działalności szkolnego koła LOP. Przytacza natomiast informacje o ożywionej działalności koła przyrodniczego: *Praca koła koncentrowała się na pogłębianiu i wzbogacaniu wiedzy i działalności praktycznej. Jego członkowie czytali artykuły, książki pisali referaty, organizowali wycieczki, prowadzili badania mikroskopyczne, sporządzali preparaty, hodowali rośliny w ogródku szkolnym, opiekowali się pracownią, dokarmiali ptaki w zimie i wydawali gazetkę. Liczba członków koła wynosiła od 15 do 20, a w okresie, gdy jego opiekunką była Zofia Niemcowa, doszła do 40. (Sprawozdanie Państwowego Gimnazjum Męskiego im. Hetmana Jana Zamoyskiego w Lublinie rok szkolny 1934/1935, s. 80).*

Trafną syntezę służb ochrony przyrody według stanu na koniec 1937 r. przedstawił W. Szafer (1965), ilustrując ją mapą (ryc. 1), z uzup. autora.

Sieć organizacyjną ochrony przyrody w Polsce międzywojennej tworzyły:

1) **Państwowa Rada Ochrony Przyrody (PROP)** z siedzibą centralnego biura w Krakowie, **Oddziały PROP**, zarządem **Komitetów Ochrony Przyrody** — ich siedziby związane były z miastami uniwersyteckimi: w Poznaniu (utworzony w 1921 r.), we Lwowie (1920), w Warszawie (1920), w Wilnie (1925), w Krakowie (1925, nie był czynny w latach 1925–1937,

Ryc. 1. Sieć organizacyjna ochrony przyrody w Polsce w 1937 r. (wg W. Szafera 1965, z uzup. autora)

działał w latach 1937–1939). Ponadto do struktury organizacyjnej weszły delegatury zbiorowe — było ich 12, pełniły je towarzystwa naukowe, krajoznawcze i turystyczne (w tym Polskie Towarzystwo Tatrzzańskie) oraz delegatury powiatowe, działające przez delegatów powiatowych, którzy byli związani z ośrodkami uniwersyteckimi; wśród 145 delegatów wyróżniała się m.in. praca Wacława Krzemienieckiego w powiecie siedleckim, Stanisława Minkiewicza w powiecie puławskim, Mieczysława Mniszka-Tchórznickiego w powiatach łukowskim, białsko-podlaskim i sokołowskim.

2) **Sieć organizacji społecznej Ligi Ochrony Przyrody (LOP), Oddziały LOP:** w Warszawie (lipiec 1929, prezes prof. dr Wacław Roszkowski), Poznańsko-Pomorski w Poznaniu (1929, dr Bernard Chrzanowski), w Krakowie (1930, prezes prof. dr Bohdan Dyakowski), w Nowogrodku (1931, prezes J. Hryniewski). Od r. 1931 powstały Oddziały Ligi Ochrony Przyrody: w Wilnie (1932, prof. dr Bronisław Rydzewski), w Białymstoku (1933, prezes prof. Franciszek Ludera) — należał do lepiej pracujących oddziałów i zrzeszał 44 członków zwyczajnych. Ponadto koła w Grodnie i Suwałkach, 16 stowarzyszeń związkowych oraz Oddział we Lwowie (1937, prezes prof. dr Szymon Wierdak). Informacje o oddziałach oraz kołach powstałych w 1929 r.: w Częstochowie, w Opaleniu, w Warszawie i w Krzemieńcu (za Zabierowskim, 1978, s. 20). Prekursorem Kół Ligi Ochrony Przyrody na Lubelszczyźnie było Puławskie Koło Ochrony Przyrody (Goliński, 2005).

W latach 1928–1939 na Lubelszczyźnie powstały szkolne Koła Ligi Ochrony Przyrody przy Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego w Chełmie (Kozłowski, 2007); Związek Zawodowy Ogrodników w Zamościu; Kółko Miłośników Flory Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Zamościu; Kółko Miłośników Przyrody przy Gimnazjum Biskupa Podlaskiego w Siedlcach (Liga Ochrony Przyrody Sprawozdanie 1929, s. 52); Kółko Miłośników Przyrody im. Bohdana Dyakowskiego przy Szkole Podst. nr 3 w Siedlcach (3 kwietnia 1929 r., Ludwig-Kleinowa, 1964) oraz Koło Ligi Ochrony Przyrody w Polsce przy II Państwowym Gimnazjum i Liceum im. Hetmana Jana Zamoyskiego w Lublinie (Giermakowski, 1997; por. Mikołajko-Rozwałka, 2006).

Ponadto w tym okresie na Lubelszczyźnie powstały:

- sieć towarzystw naukowych, krajoznawczych, leśnych, rybackich, łowieckich i turystycznych;
- sieć kółek młodzieży, które bądź bezpośrednio zorganizowane były pod hasłem służenia sprawie ochrony przyrody, bądź pośrednio dla niej pracowały (Szafer, 1965, s. 88–89).

3) **Sieć organizacji Lasów Państwowych**, które przez swój Instytut Badawczy odegrały ważną i czynną rolę.

W. Szafer (1965) podaje, że wszystkie składniki złożonej organizacji pracowały ze sobą zgodnie i w harmonii, czego potwierdzeniem było *duże zainteresowanie i powszechna reakcja, jakie budziły w społeczeństwie ważne zagadnienia bieżące z ochrony przyrody* (s. 89).

Według sprawozdania działalności Ligi Ochrony Przyrody z 1939 r., ostatniego w okresie przedwojennym, liga liczyła wówczas siedem oddziałów (białostocki, krakowski, lwowski, poznański, pomorski, warszawski i wileński) oraz pięć samodzielnych kół podlegających bezpośrednio Zarządowi Głównemu LOP (Brzozów, Kościan, Krzemieniec, Rzeszów i Stanisławów). Zrzeszonych było w tym czasie 415 członków zwyczajnych i 129 stowarzyszeń związkowych, spośród których 68 w Kółkach Młodych Przyjaciół Ligi Ochrony Przyrody, w tym wymienione wyżej koła na Lubelszczyźnie, o czym nie było dotychczas wzmianki w literaturze.

Członkami zbiorowymi zostały m.in. Polskie Towarzystwo Przyrodników im. Kopernika, Polskie Towarzystwo Tatrzzańskie, PTK, ZZ Leśników Polskich (Zabierowski, 1978, s. 25).

Ważny przyczynek dotyczący ochrony przyrody na Roztoczu podała A. Wachniewska (1959), ponadto obszerną pracę o działalności ligi na terenie Lubelszczyzny w okresie 80. lecia przedstawił M. Mikołajko-Rozwałka (2006), a próbę nowego spojrzenia na działalność ligi w okresie II RP podał J. Stochlak (2008).

Historia Ligi Ochrony Przyrody na Lubelszczyźnie w okresie II Rzeczypospolitej stanowi, mimo ubogich źródeł, bogatą i cały czas otwartą kartę, którą niniejszy artykuł wzbogaca nie zauważonymi dotychczas w literaturze, nowymi danymi.

Literatura

- BOĆ J., NOWACKI K. & SAMBORKA-BOĆ E. 2008 — *Ochrona środowiska*. Wyd. VIII, Kolonia Limited, Wrocław, 443.
- BOĆ J. & SAMBORKA-BOĆ E. 1994 — *Ochrona środowiska Źródła*. Kolonia Limited, Wrocław, 232.
- FIJALOKOWSKI D. & MIKOŁAJKO-ROZWAŁKA A. 2006 — *Kontakty przyrodnicze profesora Władysława Szafera na Lubelszczyźnie*. *Zielony Biuletyn LOP*, Lublin, 3: 9–12.
- GAWŁOWSKA J. 1980 — *Działalność społeczna, naukowo-popularyzacyjna i wydawnicza Państwowej Rady Ochrony Przyrody*. *Chrońmy Przyrodę Ojczystą* R. XXXVI-1980-z. 1–2: 130–140.
- GIERMAKOWSKI M. 1995 — *Szkola im. Hetmana Jana Zamoyskiego w Lublinie w latach 1915–1990. Przemiany organizacyjne, programowe, dydaktyczne i kadrowe*. Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin, 522.
- GOLIŃSKI S. 2005 — *Puławy. Park — jego dzieje, oblicze i świat roślin*. Fundacja Wspierania Historycznego Ogrodu Puławskiego. Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa Państwowego Instytut Badawczy Ogród Puławski, Puławy, 4:200.
- JANISZEWSKI W. [red.], KOKOĆ A., KRZYSIK F., LENKOWA A., SIKORA A. & ZABIEROWSKI K. 1978 — *Liga Ochrony Przyrody w służbie społeczeństwa i kraju*. Liga Ochrony Przyrody, Warszawa, 237.
- KLONOWIECKI W. 1932 — *Podział administracyjny województwa lubelskiego*. [W:] *Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego. Zagadnienia podstawowe (z mapami, wykresami i ilustracjami)*. Lublin, 91–128.
- KORZENIOWSKA I., MACIÓSZEK S. — *Zespół Szkół Rolnicze Centrum Kształcenia Ustawicznego w Kijanach*. *Biuletyn Historyczny*. 1914–2000. ZSRCKU, Kijany, 16.
- KOZŁOWSKI W.A. 2007 — *Krajoznawstwo i turystyka w Chełmie w latach 1918–1939*. Chełm, 146.
- LENKOWA A. 1968 — *Dzieje Ligi Ochrony Przyrody w Polsce*. LOP Zakład Zadrzewień i Zieleni, Warszawa, 202.
- Liga Ochrony Przyrody Sprawozdanie z działalności: Ziemia XIV*, 1929, 4: 49–59.
- LUDWIG-KLEINOWA A. 1964 — *33 lata pracy na polu ochrony przyrody w Kółku Miłośników Przyrody im. Bohdana Dyakowskiego przy szkole nr 3 w Siedlcach*. *Chrońmy Przyrodę Ojczystą* XX, 1: 45–47.
- MARUSZCZAK H. 2004 — *Podziały geograficzne Europy i problemy pogranicza Słowiańszczyzny zachodniej i wschodniej*. [W:] Maruszczak H., Michalczyk Z. [red.] *Geograficzne problemy pogranicza Europy zachodniej i wschodniej*. UMCS, Lublin, 9–30.
- MIECZYŃSKI T. 1932 — *Zarys fizyczno-geograficzny województwa lubelskiego* [W:] Czuma J. [red.] *Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego. Zagadnienia podstawowe (z mapami, wykresami i ilustracjami)*. Lublin, 1–89.
- MIKOŁAJKO-ROZWAŁKA A. (red.) 2006 — *Historia Ligi Ochrony Przyrody na Lubelszczyźnie przed 80-leciem jej powstania*. LOP, Lublin: 159.
- ROMANOW W. 1930 — *Liga Ochrony Przyrody w roku 1929 (Skrót sprawozdania rocznego)*. *Ziemia*, XV, 6: 115–119.
- Sprawozdanie Państwowego Gimnazjum Męskiego im. Hetmana Jana Zamoyskiego w Lublinie rok szkolny 1934/35*. nr 494 Lublin. Odbito w drukarni J. Baranowski, J. Polakowski w Lublinie Orla 3, s. 61.
- STOCHLAK J. 2008 — *Liga Ochrony Przyrody na Lubelszczyźnie w okresie II RP*. *Zielony Biuletyn LOP*, Lublin, 4: 2–4.
- SZAFER W. 1965 — *Zarys historii ochrony przyrody w Polsce* [W:] Szafer W. [red.] *Ochrona przyrody i jej zasobów Problemy i metody*. PAN Zakład Ochrony Przyrody, Kraków, 53–123.
- WACHNIEWSKA A. 1959 — *Z historii ochrony przyrody na Roztoczu*. *Chrońmy Przyrodę Ojczystą*, XV, 3: 11–19.
- ZABIEROWSKI K. 1978 — *Motywy utworzenia i działalność Ligi Ochrony Przyrody w latach 1928–1944*. [W:] Janiszewski W. i in. [red.] Warszawa, 7–40.
- Zarys dziejów Związku Nauczycielstwa Polskiego na Lubelszczyźnie w latach 1905–1985*. Krajowa Agencja Wydawnicza, Lublin 1988, 317.